

Introducere

Într-o lume contemporană etichetată adesea ca nonreligioasă sau postreligioasă, într-o modernitate pentru care anunțata *ieșire din religie* (Marcel Gauchet) pare a fi o cheie centrală de decodare a haosului consumerist, individualist și anomic, teoreticienii care abordează problematica fenomenului religios oscilează între afirmarea declinului acestuia „într-o lume «dezvrăjită» (Max Weber, Marcel Gauchet) și admiterea unui reviriment spectaculos al religiosului, explicat prin carențele raționalității pozitivistice și funcționale, dar și prin necesitatea omului contemporan de a reveni la sine [...] (J. Habermas, N. Luhmann, Th. Rentsch)”¹

Dacă până în secolul al XVIII-lea, religia funcționează ca factor (re)structurant la nivel social și politic, ca etalon moral prin care se organizează sfera socială, odată cu epoca romantică, experiența religioasă devine una privată, opțiune și atitudine personală, revoltă de factură byroniană, cutremur, fior, sentiment, poză. Romanticul se plasează frecvent în mod voit în afara religiei instituționalizate și optează fie pentru o relație nemediată cu divinitatea, fie pentru refuzul existenței acesteia.

În lucrarea de față ne propunem să investigăm problematica religiosului în opera lui Ion Heliade Rădulescu (1802-1872), în calitatea acestuia de fondator al culturii române moderne și de exponent al romantismului pașoptist în forma sa entuziast revoluționară și profetică. Corpusul analizat include creația filosofică, literară, corespondența publică și privată, scrierile memorialistice din timpul exilului, traducerea fragmentară a *Bibliei* (1858) și *Biblicele* publicate în același an, reprezentând la momentul respectiv o inedită relecturare și interpretare istorică, filosofică și științifică a *Sfintei Scripturi*.

Ipoteza de la care am plecat este aceea că, prin recurență aproape obsesivă în toate domeniile de activitate culturală și socio-politică, precum și prin permanența diacronică a preocupării în peste patru decenii, tematica religioasă reprezintă unul din acele fire aparent secundare, însă reale și solide, care asigură coerența unei opere aparent deconcentrate a polimorfului intelectual pașoptist.

¹ Loredana Cornelia Boșca, „Ambiguitățile definirii categoriei de religie *sui-generis* în disciplinele socio-umane”, în *Studii de teoria categoriilor*, vol XVIII, coordonatori: Alexandru Surdu, Sergiu Bălan, Mihai Popa, Editura Academiei Române, București, 2016, p. 108.

Importanța prezentului demers constă în a relectura și reinterpretă interdisciplinar și organic scrierile literare, istorice, memorialistice și filosofice ale lui Ion Heliade Rădulescu în vederea identificării și analizării toposului religios, ca element unificator al operei sale. Studiul sincron al poeziei romantice europene permite o mai corectă contextualizare a preocupărilor lui Heliade, ca și reperarea posibilelor influențe, în timp ce arheologia biografică furnizează detalii utile în anamneza măștilor afișate de autor, respectiv cea neoprofetică și martirială. Anii de formare în epoca fanariotă și originea socială modestă pot explica apropierea de religios ca sentiment sincer și angajament moral inculcate de credința ortodoxă instituționalizată, în timp ce influențe occidentale ulterioare precum lirica lamartiniană sau filosofia socialist-utopică franceză și contextul revoluționar romantic de la jumătatea secolului al XIX-lea pot justifica vizionarismul profetic și masca martirială. Profetismul originar, persuasiv în sfera credinței și a socialului, este înlocuit în epoca romantică de o religie subiectivă, mai mult sau mai puțin secularizată, în care imaginarul religios se literaturizează, iar poetul își asumă condiția profetică.

Psihologia de creator și de civilizator convins de misia lui divină, ca și contradicția evidentă între temperamentul coleric și gândirea filosofică, socială și politică obsesiv moderată justifică etichetarea lui Heliade Rădulescu drept *personaj* dilematic, Paul Cornea propunând chiar luarea în discuție a unui *caz* Heliade. Dincolo de contextele diferite de receptare, de grila de lectură aleasă ori de obiectul supus cercetării, personalitatea antinomică a omului și inegalitatea valorică a operei explică divergențele evidente de opinie reperabile în studiile de istorie și de critică literară, în lucrările dedicate istoriei limbii române literare sau procesului de instituționalizare și modernizare a culturii române pentru care Ion Heliade Rădulescu reprezintă, fără îndoială, un pionier. Controversa depășește adesea sfera strict literară, iar demersurilor hermeneutice, cu abordări și rezultate din cele mai diverse, li se adaugă dezbateri de ordin axiologic (În ce măsură Ion Heliade Rădulescu a fost sau nu un mare scriitor?) și politic (Intelectualul târgoviștean a jucat într-adevăr un rol fast al în revoluția munteană de la 1848?).

Pentru o imagine clară asupra stadiului cercetării operei lui Ion Heliade Rădulescu, dar și pentru a justifica utilitatea prezentei lucrări, propunem o abordare sinoptică a studiilor dedicate personalității și activității lui Ion Heliade Rădulescu.

Cel care deschide seria interpretărilor critice mai puțin susceptibile de părtinire encomiastică sau denigratoare la adresa controversatului intelectual

pașoptist este Mihai Eminescu. Dacă în oda *La Heliade*, în crochiul liric din *Epigonii* (1870) sau în creația ocazională *Os magna sonatorum*, redactată la moartea acestuia (1872), adoptă o atitudine laudativă, parțial ca o consecință a nevoii de modele, parțial sub imperiul momentului, în publicistica ulterioară morții lui Heliade, Eminescu adoptă un ton mai rezervat, cel mai probabil sub incidența influenței maioresciene. Într-un articol din *Curierul de Iași* (11 martie 1877), acesta remarcă cel dintâi ceea ce critica ulterioară va numi „bicefalism”, în sensul disocierii tranșante între rolul fundamental jucat de Ion Heliade Rădulescu în instituționalizarea și modernizarea culturii române și creația sa literară, în special cea poetică, a cărei valoare nu o recunoaște: „Fără a avea el însuși talent poetic, dă cu toate acestea tonul unei direcții poetice a cărei merite consistau într-o limbă pocită și în versificarea unor abstracții pe jumătate teologice, pe jumătate sofistice... Întâmplările politice de la 1848 și petrecerea sa în străinătate îi răpiră și restul de bun simț care îi mai rămăsese. [...] Aproape tot ceea ce a făcut Ioan Eliade, modestul învățător de la Sf.Sava, a fost caricat de Heliade Rădulescu.”²

La dezvelirea statuii din Piața Universității (1881), tonul redevine apreciativ și, după rememorarea meritelor culturale indiscutabile, Eminescu admite rolul esențial jucat de Heliade în crearea limbii române literare moderne și capacitatea acestuia de a specula în proza satirică expresivitatea succulentă a dialectului muntean. „Cel întâi scriitor modern al românilor [...] scria cum se vorbește, viul grai a fost dacălul lui de stil. Prin el limba s-a dezbărat de formele convenționale de scriere ale Evului Mediu și ale cărților eclesiastice, a devenit o unealtă sigură pentru mânuirea oricărei idei moderne.”³

La începutul secolului al XX-lea, Nicolae Iorga (*Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, 1907) și Ovid Densusianu (*Literatura română modernă*, I, 1920) inserează în cele două istorii literare micromonografii dedicate lui Ion Heliade Rădulescu în care operează aceeași delimitare clară între omul de cultură - intuitiv și pragmatic - și scriitorul mai puțin înzestrat. Poezia acestuia le apare ca teatrală și artificială, excepția reprezentând-o în opinia ambilor critici *Zburătorul*. „Nul” ca poet liric, scriitorul pașoptist este totuși remarcat de Nicolae Iorga pentru fabulele

² Mihai Eminescu, *Curierul de Iași*, 11 martie 1877, apud Mihai Eminescu, *Opere*, ediție critică îngrijită și prefațată de Perpessicius, vol. I, București, Editura Academiei Române, 1939, pp. 262-263.

³ Mihai Eminescu, *Articole și traduceri*, vol. I, ediție critică de Aurelia Rusu, *Introducere* de Aurel Martin, Editura Minerva, București, 1974, p. 103.

considerate „hazlii”, iar proza este salvată, în opinia lui Ovid Densusianu, de vervă și umor: „Dacă e să-i recunoaștem o originalitate, aici trebuie să o căutăm.”⁴

Cele dintâi exegeze monografice dedicate lui Heliade Rădulescu sunt publicate la scurt timp după Primul Război Mondial, atunci când apar valoroasele contribuții ale lui G.D.Scraba, *Ioan Heliade Rădulescu. Începuturile filosofiei și (ale)sociologiei române* (1921?) și cea comparativă întreprinsă de G. Oprescu, *Eliade Rădulescu și Franța* (1924). După ce reconstituie contextul social al începutului de secol XIX, G. D. Scraba propune un sinopsis biobibliografic, iar accentul se deplasează, așa cum anunță însuși titlul volumului, de la activitatea filologică și culturală analizate în contribuțiile anterioare, la cea filosofică și sociologică, mai puțin explorate.

După identificarea și analiza principalelor influențe, concepții și teorii reperabile în scrierile de exil heliadești, Scraba consideră *Istoria critică universală* (1892) emblematică pentru filosofia lui Heliade, o „filosofie trăită” ce sintetizează eclectic socialismul utopic al lui Saint-Simon, senzualismul lui Condillac, idealismul german accesat prin intermediere franceză și filosofia orientală. Comentatorul deschide totodată lunga listă a celor care îi „reproșează” lui Heliade lipsa vocației documentare și a metodelor specifice istoricului, scriitorul pașoptist preferând frecvent deducția, analogia, ingestia sau parafraza selecției critice și riguroase a surselor.

Inedită este includerea în finalul monografiei a unui capitol dedicat în exclusivitate personalității heliadești. După o sumară descripție fizică - statură mijlocie, cap mare, aplecat spre stânga, ținută simplă, umilă, vorbirea greoaie și peltică -, se evidențiază plurivalența preocupărilor: autodidact poliglot, filosof și revoluționar, sociolog și ziarist, profesor, tipograf, „credincios mistic, închinat științelor pozitive”, deopotrivă idealist și realist în pozitivismul său.

Ca și G.D. Scraba, pentru care beletristica reprezintă punctul nevralgic al lui Heliade, G. Oprescu remarcă inferioritatea scriiturii voit expresive a acestuia, pe care o plasează în eșalonul secund al literaturii, dar evidențiază deschiderea intelectualului român spre modelele estetice și ideologice franceze, odată cu descoperirea în timpul exilului a operelor lui Eugene Sue și Charles H. Lecouturier.

⁴ Ov. Densusianu, *Literatura română modernă*, ed. a IV-a, Editura Cugetarea, f.a., p. 266.

Abordarea comparatistă și contextualizată a operei literare heliadești este reperabilă și în contribuția critică extrem de valoroasă a lui G. Bogdan Duică, *Istoria literaturii române moderne. Întâii poeți munteni* (1923). Autorul plasează activitatea lui Heliade în contextul cultural european și insistă asupra înrâuririi pe care Lamartine a avut-o asupra debutului poetic al scriitorului român și, dincolo de modelul literar asumat, asupra importanței pe care o au traduceri realizate de Heliade din poezia lamartiniană la fundamentarea limbii literare moderne.

Deceniile patru și cinci ale secolului XX marchează apariția primei ediții critice de *Opere*, cu introducere, note și variante de D. Popovici (vol. I-1939, vol. II -1943) și a mai multor monografii considerate încă de referință pentru critica operei lui Ion Heliade Rădulescu. Avem în vedere cele două studii din 1935 pe care le datorăm lui Dumitru Popovici, *Santa Cetate. Între utopie și poezie și Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*. Extraordinarul demers de identificare a surselor și a ipostazelor artistice heliadești se deschide cu o *Introducere* în care autorul reliefează divergența de opinii pe care omul și scriitorul le-a generat încă din timpul vieții și în deceniile ce au urmat morții sale (sunt amintite numele lui I.Ghica, Dimitrie Bolintineanu, C.A.Rosetti, Cezar Boliac și B. P. Hasdeu, iar, dintre preopinienții critici, cele ale lui Garabet Ibrăileanu și Nicolae Iorga).

În opinia lui D. Popovici, fie că a fost „apreciată sau nu, imitată sau criticată, activitatea lui Heliade se plasează [...] în centrul mișcării intelectuale române”⁵. Cadrul hermeneutic este lărgit și înainte de analiza speciilor poetice și teatrale cultivate de intelectualul pașoptist și a viziunii acestuia asupra limbii literare, autorul identifică punctele de contact ale teoriei și ale practicii sale literare cu estetica occidentală, în prim plan aflându-se modelul francez (Marmontel, Boileau, Hugo).

Santa Cetate. Între utopie și poezie (1935) reprezintă, dincolo de sugestia augustiniană a titlului, cel mai amplu studiu monografic realizat până astăzi asupra afinităților socialiste ale intelectualului târgoviștean, afinități pe care criticul le justifică atât prin asimilarea ideilor vehiculate în mediul francez postrevoluționar, ca și prin fondul umanist democrat, de factură evanghelică, al acestuia. „Cu structura lui sufletească, Heliade, pelerin al ideii de mai bine, nu-și putea manevra veleitățile sale revoluționare decât între umanitarismul biblic și pacifismul fourierist. În felul acesta, poezia lui socială (n.n. *Santa Cetate*, 1856) care cuprindea prea mult cer și

⁵ Dumitru Popovici, *Ideologia literară a lui I.Heliade Rădulescu, Studii literare*, vol.III, ediție îngrijită și note de I.Em Petrescu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 14.